

فرا تحلیل کیفی از مقالات علمی ناظر بر شهر-منطقه

الهام عباسی ورکی^۱، جمیله توکلی نیا^{۲*}، ژیلا سجادی^۲، مظفر صرافی^۳

۱- دانشجوی دکتری برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی

۲- دانشیار دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی

۳- دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۵/۲۷

تأیید نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۷/۵

چکیده

مفهوم شهر- منطقه به تازگی تبدیل به یک الگوی محبوب در حوزه دانشگاه و سیاست شده، که در تباین با نظریه‌هایی چون "مرگ فاصله"، "پایان جغرافیا" و یا ظهور "اقتصاد بی وزن" مطرح شده است. شهر- منطقه به عنوان مکان تجمیع، تشدید، توسعه و رقابت پدیده مطلوبی است که مشخص می‌سازد کدام رقابت اقتصادی را می‌توان ارتقاء و پرورش داد. از این رو شناسایی زمینه، ماهیت و دلایل اهمیت الگوی شهر- منطقه نیازمند تبیین و تدقیق مضاعف است. تاکنون پژوهش‌های گوناگونی درباره شهر- منطقه‌ها انجام شده است. این مقاله با استفاده از روش فرا تحلیل کیفی، ۴۵ مورد از مقالات علمی تولید شده از سال ۲۰۰۰ (از طریق جستجو در پایگاه داده‌های علمی خارجی) را بررسی توصیفی نموده و در سه بعد سوال، هدف و نتیجه ارزیابی به عمل آمده است. ضرورت و کاربرد این فرا تحلیل می‌تواند در درک ماهیت فضایی شهر- منطقه و تبیین نقش و جایگاه آن به عنوان موتور محرکه مناطق در راستای تعادل و توسعه موثر باشد. در انتها با جمع‌بندی آخرین تلاش‌های علمی این نتیجه حاصل شد که شهر- منطقه‌ها، با نگرش پیوند اقتصادی دو مقیاس محلی و جهانی به دنبال ارتقاء توان رقابت پذیری و پایداری است و این امر از طریق نومنطقه‌گرایی امکان‌پذیر می‌شود. هم- چنین ارائه تحلیل‌های ساختاری- عملکردی از الگوی شهر- منطقه برای نهادهای سیاست‌گذار علمی و اجرایی ارائه گردید.

واژه‌های کلیدی: شهر، منطقه، فرا تحلیل کیفی، مزیت رقابتی، نومنطقه‌گرایی.

مقدمه

دهه ۱۹۹۰ یکی از مقاطع مهم زمانی در حوزه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای به شمار می‌آید. با جهانی شدن در تمامی ابعاد به ویژه اقتصاد، شهرها ترجمان فضایی اقتصاد شدند. مفهوم منطقه و به ویژه شهر-منطقه^۱ تحت تأثیر جهانی شدن در حال تبدیل شدن به نقطه کانونی مهم در عرصه اقتصادی و به تبع آن سیاست‌گذاری است (پار، ۲۰۰۵)، اگر چه ریشه‌های شهر-منطقه به اوایل قرن بیستم بر می‌گردد (فاوست، ۱۹۱۹)، اما مفهوم شهر-منطقه اخیراً به مفهوم کلیدی در حوزه دانشگاه و سیاست تبدیل شده است، و در تباین نظریه‌هایی چون "مرگ فاصله" (کایران کراس، ۱۹۹۷)، "پایان جغرافیا" (آبرایان، ۱۹۹۲) و یا ظهور یک "اقتصاد بی وزن" (قوآه، ۱۹۹۹) مطرح شده است. بسیاری از محققان به اهمیت روزافزون بازارهای نیروی کار اشاره کرده‌اند (اسکات، ۲۰۰۱) که در اطراف فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی مناطق ساخته شده، شکل می‌گیرند. شهر-منطقه به عنوان مکان تبادل، نوآوری، توسعه و رقابت (جونز و مک لود، ۲۰۰۴) مسیرهای ایده‌آلی است که مشخص می‌کند کدام رقابت اقتصادی را می‌توان ارتقاء و پرورش داد (برنز، ۲۰۰۴؛ مک لود، ۱۹۹۹). به گفته داودی از دهه ۱۹۹۰، توجه به شهر-منطقه تغییر چشمگیری یافته است و تحت تأثیر، حرکات سیاسی متمایل به نومنطقه‌گرایی^۲ یا تعیین دوباره مقیاس برای مداخله بر پایه دو جریان سیاست‌گذاری است. ۱- تمرکز قویتر و بیشتر بر شهرهای اصلی و ۲- محلی‌گرایی جدید (داوودی، ۲۰۰۹). مفاهیم و معانی مربوط به شهر-منطقه در قرن ۲۱ همگی آن‌ها بر ماهیت چند بعدی و تعاملی ساختار فضا تأکید دارند (هیلی، ۲۰۰۹). به گفته دیوید هاروی، انسان‌ها معمولاً سلسله مراتبی

از مقیاس‌های فضایی تولید می‌کنند که در آن قادر به سازمان‌دهی فعالیت‌های خود و درک دنیای خود هستند (هاروی، ۱۹۸۹؛ به نقل از شریف زادگان و فتحی فرزانه، ۱۳۹۵). بسیاری از صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی به این نتیجه رسیده‌اند که شهر-منطقه جایگاه برجسته‌ای در سلسله مراتب فضایی از (کلان تا خرد) دارد به طوری که ارتباط آن با مقیاس‌های دیگر گزارش شده است. تاکنون پژوهش‌های متعددی در قالب کتاب، مقاله در زمینه الگوی شهر-منطقه ارائه شده است. آثار علمی از حدود سال ۲۰۰۰ به بعد گسترش چشم‌گیری داشته است. در این مدت، موضوع شهر-منطقه در اروپای غربی اهمیت مضاعفی یافته و موضوع شهر-منطقه در کشور انگلستان بر اساس آمارها، رتبه نخست در بین کشورهای صنعتی و هم‌چنین در سطح جهان را دارد. گسترش تحقیقات در مورد شهر-منطقه در اروپای غربی و به ویژه انگلستان در سال‌های اخیر نیز مندم دلیل شناسی است. پژوهش‌های انجام شده در مورد شهر-منطقه که در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و زیست محیطی تولید شده است، می‌تواند راهکارهای علمی مقتضی برای یافتن زمینه‌ها، دلایل استفاده از الگوی شهر-منطقه را فراهم کند. یکی از ویژگی‌های روش شناختی فرا تحلیل کیفی، طبقه‌بندی، جمع‌بندی و ارزیابی پژوهش‌های انجام شده است. این مقاله بررسی فرا تحلیل خود را به مقالات علمی تولید شده در جهان از سال ۲۰۰۰ به بعد اختصاص داده است. دلیل انتخاب قالب مقاله از بین پژوهش‌های انجام شده، دلیلی روش شناختی و متناظر با واقعیت عینی بوده است؛ زیرا مقالات در این حوزه بیش از کتاب و پایان‌نامه تولید شده است و علاوه بر آن بیشتر پژوهش‌های انجام شده، تلاش کرده‌اند تا خلاصه‌ی گزارش

است که به طور چشمگیری فرآیند تغییر و تولید فضا را تحت تأثیر خود قرار داده است. برنامه‌ریزی ارتباطی رویکردی نوین در ادبیات برنامه‌ریزی است که در دل برنامه‌ریزی مشارکتی جان گرفته و نطفه‌های پیدایش آن به اواخر دهه ۱۹۷۰ و تکامل آن به دهه ۱۹۹۰ باز می‌گردد. تئوری اعتقادی - اخلاقی هارماس سر منشاء برنامه‌ریزی مشارکتی^۴ است (هاشم پور و همکاران، ۱۳۹۲). بدین معنا که با فاصله گرفتن از نگرش‌های خردگرایانه و فردباورانه‌ی دهه‌های پیشین، گرایش به نگرش‌های اجتماع-محور گرایش یافته است و مدافع فرایندهای پایین به بالا با تأکید بر مقیاس محلی در برنامه‌ریزی می‌باشد (عبدی و دانشپور، ۱۳۸۸). همان‌گونه که در جدول شماره ۱ آمده است ظهور نومحلی‌گرایی^۵ نیز در تکامل اصول نظریه مشارکتی مطرح گردید (هیلی، ۲۰۱۲؛ پار، ۲۰۰۵).

پژوهشی خود را در یک مقاله برای اطلاع سایر پژوهشگران و اجتماع علمی ارائه کنند. مسئله اصلی این پژوهش، مطالعه تشخیصی از وضعیت تولید علمی مقالات درباره الگوی فضایی شهر-منطقه در دنیا و جمع‌بندی تحلیلی و راهکارهای مقتضی در این زمینه است که با هدف فراتحلیل مقالات با موضوع شهر-منطقه به ارائه‌ی جمع-بندی از آخرین تلاش‌های علمی انجام گرفته و هم‌چنین ارائه تحلیل‌های ساختاری-عملکردی از الگوی شهر-منطقه برای نهادهای سیاست‌گذار علمی و اجرایی می‌پردازد.

محدوده مورد مطالعه

مبانی نظری پشتیبان شهر-منطقه

مطالعات شهری و منطقه‌ای تحت تأثیر جهانی شدن در همه ابعاد به ویژه اقتصاد، تحولات گسترده‌ای را تجربه نموده است. بن مایه جهانی شدن اقتصاد، مکتب اقتصاد سیاسی نئولیبرالیسم^۳

جدول ۱: نظریه‌های پشتیبان شهر-منطقه

برنامه ریزی مشارکتی	برنامه ریزی ارتباطی
سطح: محلی	سطح: بین المللی
نگرش: پایین به بالا	نگرش: بالا به پایین
مبتنی بر: بسیج منابع محلی، نومحلی‌گرایی	مبتنی بر: شبکه جریان ها و نومنطقه‌گرایی
هدف: احیاء پایگاه اجتماعی	هدف: رقابت پذیری در شبکه جریان ها

مأخذ: نگارندگان

نامیده بود، بوده است (هال، ۲۰۰۹). در واقع رویکرد برنامه‌ریزی ارتباطی به دنبال برقراری اتصال‌های جهانی شهر-منطقه و ایفا نقش شایسته این عنصر محلی در عرصه بین‌الملل است. ماهیت ساختار شبکه‌ای در این رویکرد، به انبوهی از ارتباطات در هم تنیده و به شدت مبهم و متغیر اشاره دارد که حاصل تجدید ساختار اقتصادی می‌باشد. نزدیکترین مفهوم به این رویکرد «جغرافیای ارتباطی»^{۱۳} است که بر شهرهایی تأکید

از سوی دیگر رویکرد برنامه‌ریزی ارتباطی^۶ از دهه ۱۹۹۰ بر فضای برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای مسلط شد (پوز، ۲۰۰۸) و الگوی شبکه‌ای (کاستانو، ۲۰۰۰) در ارتباط با ساختار فضایی شهرها را دستور کار خود قرار داد و نوید دهنده مفاهیمی چون مرگ فواصل^۷، پایان جغرافیا^۸ و اقتصاد بی وزن^۹ (پوز، ۲۰۰۸) و یا آنچه مانوئل کاستلز^{۱۰} فضای جریان‌ها^{۱۱} (جریان مردم، اطلاعات و کالاها) و گروکمن مزیت رقابتی^{۱۲}

کارگیری یافته‌های پژوهش‌های انجام شده کاری مشکل و حساس است، اما تجزیه و تحلیل درست آنچه که در گذشته انجام شده گاهی اوقات ممکن است موجب بازنگری و حتی صورت‌بندی نظریه‌ای جدید شود.

الف) نوع و سطح فراتحلیل: در این مقاله، فراتحلیل به شیوه‌ای توصیفی به ارائه‌ی یافته‌ها خواهد پرداخت. فراتحلیل، در برگیرنده ترکیب کمی گزارش‌ها و نتایج پژوهش‌های مشابه، استخراج و جدول‌بندی فراوانی مشخصات پژوهش‌ها و بررسی روابط آماری میان متغیرهای پژوهش‌هاست. بر این اساس، این مقاله به دنبال تبدیل یافته‌های مطالعات مختلف به یک مقیاس مشترک است. از این رو می‌توان خلاهای نظری و پژوهشی را مشخص کرد تا به جهت دادن پژوهش‌های بعدی و جدید کمک کند (ولف، ۱۹۸۶). در فراتحلیل موردی و اجمالی (در روش‌های کیفی)، بیشتر از آمارهای توصیفی^{۱۶} استفاده می‌شود. مشخص کردن فراوانی، درصد فراوانی، فراوانی تجمعی و درصد فراوانی تجمعی، ترسیم نمودار میله‌ای، منحنی و دایره‌ای برای نمایش نتایج، شاخص تغییر کیفی^{۱۷} و واریانس دوجمله‌ای (شاخص تغییر در متغیرهای کیفی) از ارکان مهم محسوب می‌شوند.

ب) سیمای جامعه‌ی آماری و نمونه‌ها: در مجموع، ۴۵ مقاله لاتین مرتبط با شهر-منطقه در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۶ قابل شناسایی بوده است. دامنه‌ی مطالعاتی آن‌ها معطوف به کشورهای: اروپا، امریکا، کانادا، چین، ژاپن، سنگاپور و به ویژه اروپای غربی است. موتور جستجو (springerexemplar) پایگاه مهم مجلات و کتاب‌های علمی از سال ۱۹۷۶ در رابطه موضوعات مرتبط با شهر از جمله شهر-منطقه به عنوان منبع علمی جمع‌آوری مقالات این پژوهش استفاده شده

دارد که مبهم نبوده و یکپارچگی اجتماعی-فیزیکی^{۱۴} دارند (امین و تریفت، ۲۰۰۲؛ امین و جونز، ۲۰۰۲؛ گراهام و هیلی، ۱۹۹۹، مسی، ۲۰۰۵؛ هیلی، ۲۰۰۴ و ۲۰۰۷ و ۲۰۰۹؛ مک لود، ۲۰۰۵؛ مارستون و جونز، ۲۰۰۵). در فرایند تکامل منطقه شهری به مناطق گره‌ای، در غالب شهر-منطقه‌ها پیدایش مفهوم نومنطقه‌گرایی^{۱۵} حائز اهمیت می‌باشد به نحوی که بستر مطلوبی برای تحلیل پدیده‌ها در مقیاس مناطق به شمار می‌آید (توروک، ۲۰۰۹) و در این ارتباط مفهوم شهر-منطقه که پیش از این به عنوان برآیندی از عمیق‌ترین فرایندهای اقتصادی-سیاسی تلقی می‌شد، در آغاز قرن بیست و یکم به سوی مطلوب‌ترین واحد تحلیل‌ها و سیاست‌گذاری‌های فضایی به شمار می‌رود (وارن، ۲۰۰۹). بدین ترتیب تحولات نظریه‌ای با انتقاد از اثبات‌گرایی از یک سو و گرایش به دموکراسی از سوی دیگر توسط اندیشمندانی همچون فرستر (۱۹۹۵)، هیلی (۱۹۹۷)، سگر (۱۹۹۴)، اینس (۱۹۹۵)، بوهر (۱۹۹۹) وارد برنامه‌ریزی شد و شهر-منطقه به عنوان مناسب‌ترین الگو در سطح خرد مطرح گردید.

مواد و روش‌ها

محققان سال ۱۹۸۰ کلید حل بحران پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی را، در تصحیح فرآیند بازنگری می‌دانستند. آنها اعتقاد داشتند که مطالعه تحقیقات گذشته به شکل مرسوم جنبه کیفی دارد. با توجه به انتقادات مطرح شده پژوهشگران دهه اول ۱۹۸۰ به این نتیجه رسیدند که برای به کارگیری نتایج پژوهش‌های انجام شده، انتشار، تفسیر، ارزشیابی و شناخت نقاط ضعف آنها فقدان یک روش منظم به‌طور محسوس به چشم می‌خورد. گرچه استفاده از روش ترکیبی و به

که در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی، علوم زیستی، مهندسی، جغرافیایی، برنامه‌ریزی شهری- منطقه‌ای .... طبقه‌بندی می‌شود.

جدول ۲: فراوانی و درصد فراوانی حوزه‌های پژوهشی در رابطه با شهر-منطقه

حوزه ها پژوهشی در رابطه با شهر-منطقه	فراوانی کتاب- مقالات	درصد فراوانی کتاب- مقالات	فراوانی مقالات	درصد فراوانی مقالات
Landscape/Regional and Urban Planning	203	۱۱	۶۰	۴۶
Environment	143	۷/۸		
Sustainable Development	138	۷/۵		
Human Geography	136	۷/۴		
Geography	125	۷/۸		
Social Sciences	104	۵/۶		
Medicine & Public Health	96	۵/۲		
Social Sciences, general	93	۵/۰۵		
Environmental Management	91	۵		
Business and Management	84	۴/۵۵		
Regional/Spatial Science	81	۴/۴	۶۱	۴۷
Earth Sciences	73	۴		
Economics	72	۴		
Public Health	67	۳/۵		
Economic Geography	63	۳/۵	۹	۷
Computer Science	59	۳/۲		
Environment, general	59	۳/۲		
Life Sciences	55	۳		
Environmental Economics	53	۲/۹		
Engineering	50	۲/۷		
Total	۱۸۴۵	۱۰۰	۱۳۰	۱۰۰

مأخذ: نگارندگان

نمونه‌گیری، به شیوه تمام شماری نمونه‌های در دسترس است. شایان ذکر است که به منظور شناسایی و معرفی مجلات علمی، درجه اعتبار^{۱۸} آنها بررسی شده است. با جست و جو در بین منابع، مقالاتی که در تقسیم‌بندی مذکور می-توانست بررسی شود، از سال ۲۰۰۰ به بعد را در بر می‌گیرد و تاریخ مبدأ (۲۰۰۰)، انتخابی ذوقی، سلیقه‌ای یا اعتباری نبوده است. در ابتدا مطالعات کدگذاری و استخراج شده، و شاخص‌های مشترکی که قابلیت تبدیل به داده‌های کمی را دارد استخراج شد، در نهایت ۸ شاخص یکسان سازی شده، به عنوان یافته‌های توصیفی استفاده

براساس جدول فوق، از ۱۳۰ مقاله در این سه حوزه: حوزه‌های برنامه‌ریزی شهری-منطقه‌ای با ۴۶ درصد، علوم فضایی و منطقه‌ای با ۴۷ درصد و جغرافیای اقتصادی با ۷ درصد را به خود اختصاص دادند. با توجه به گسترده بودن فراوانی مقالات در این سه حوزه، برای محدود شدن و قابل سنجش بودن پژوهش، بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۶ در نظر گرفته شد و همچنین با توجه به این موضوع ۶۲ مورد از مقالات دقیقاً اختصاص به شهر-منطقه و ماهیت آن و اصول بنیادی آن داشته که با توجه به در دسترس نبودن تعدادی از مقالات، ۴۵ مقاله از آنها برای فراتحلیل بررسی گردیده است. روش

نظری و روش‌شناسی پژوهش‌ها نیز توجه می‌شود که جنبه‌هایی از آن در بخش یافته‌های توصیفی فراتحلیل بررسی شد و در این بخش جنبه‌های تکمیلی لحاظ خواهد شد. در نهایت نتایج بررسی مقاله‌ها در دو بخش «یافته‌های توصیفی فراتحلیل» و «کیفیت و ارزیابی مقالات» تحلیل خواهد شد.

می‌شود و شامل: درجه اعتبار مجلات، بازه زمانی، سنخ‌شناسی پژوهشگران، جنسیت پژوهشگران، توزیع جغرافیایی، حوزه پژوهشی، روش پژوهش، رویکرد نظری می‌باشد. هم‌چنین در این پژوهش به منظور دستیابی به کیفیت و ارزیابی پژوهش‌ها، بررسی سوالات، اهداف و نتایج در نظر گرفته شده است. در ارزیابی به تناسب موضوع، چارچوب

نتایج

شناسایی و معرفی شده است. بیشترین درصد مربوط به مجله Regional Studies که دارای درجه اعتبار علمی ۱/۹۸۷ است. هم‌چنین بیشترین درجه اعتبار مربوط به مجلات Cities با درجه اعتبار ۳/۷ و کمترین درجه اعتبار ۰/۵۷۱ Annals of Regional Science مربوط به مجله اختصاص دارد.

در بخش یافته‌های توصیفی فراتحلیل، این مقاله تلاش کرده است تا ۸ شاخص را مطالعه کند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: درجه اعتبار مجلات، بازه زمانی، سنخ‌شناسی پژوهشگران، جنسیت پژوهشگران، توزیع جغرافیایی، حوزه پژوهشی، روش پژوهش، رویکرد نظری.

۱-۱- درجه اعتبار مجلات: در نمونه‌های بررسی شده، پرکاربردترین مجلات با درجه اعتبار آن

جدول ۳: درجه اعتبار مجلات علمی در رابطه با موضوع شهر-منطقه

نوع مجلات	فراوانی	درصد	Impact factor
Cities	۱	۲	3.7
European Urban and Regional Studies	۳	۷	2.10
Urban Studies	۲	۴	2.09
Regional Studies	۲۱	۴۷	1.987
Journal of Urban and Regional Research	۶	۱۴	1.868
European Planning Studies	۶	۱۴	1.056
Urban Geography	۲	۴	0.97
Growth and Change	۲	۴	0.877
Urban Design and Planning	۱	۲	0.82
Annals of Regional Science	۱	۲	0.571
Total	۴۵	۱۰۰	

مأخذ: نگارندگان

اخیر پژوهش در رابطه با شهر-منطقه افزایش یافته است. با توجه به بروز بودن پژوهش‌ها و هم-

۲-۱- بازه زمانی: ابتدای شروع بحث در مورد شهر-منطقه حدود سال ۱۹۷۶ بوده و در طی سال‌های

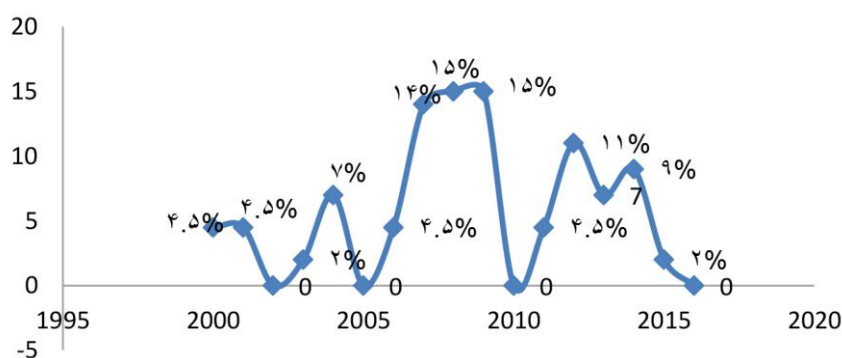
چنین فراوانی و تنوع ابعاد بررسی شهر-منطقه
 طی سال‌های اخیر، بررسی مقالات پانزده سال
 اخیر برای این پژوهش مدنظر قرار گرفته‌اند.

جدول ۴: فراوانی بازه زمانی مطالعات در مورد شهر-منطقه

بازه زمانی	فراوانی	درصد	فراوانی تجمعی	درصد تجمعی
2000	۲	۴/۵	۲	۴/۵
2001	۲	۴/۵	۴	۹
2002	۰	۰	۰	۰
2003	۱	۲	۵	۱۱
2004	۳	۷	۸	۱۸
2005	۰	۰	۰	۰
2006	۲	۴/۵	۱۰	۲۲/۵
2007	۶	۱۴	۱۶	۳۶/۵
2008	۷	۱۵	۲۳	۵۱/۵
2009	۷	۱۵	۳۰	۶۶/۵
2010	۰	۰	۰	۰
2011	۲	۴/۵	۳۲	۷۱
2012	۵	۱۱	۳۷	۸۲
2013	۳	۷	۴۰	۸۹
2014	۴	۹	۴۴	۹۸
2015	۱	۲	۴۵	۱۰۰
2016	۰	۰	۰	۰
Total	۴۵	۱۰۰	۴۵	۱۰۰

مأخذ: نگارندگان

نمودار خطی توزیع مقالات طی ده سال گذشته به
 شکل زیر است:

شکل ۱: نمودار توزیع مقالات طی ده سال گذشته

۳-۱-سنخ‌شناسی پژوهشگران: ۴۷ درصد مقالات
 توسط Professor، ۱۳ درصد توسط Assistant
 و ۴۰ درصد به صورت مشترک انجام
 شده است.

جدول ۵: فراوانی سنخ‌شناسی پژوهشگران

نوع پژوهشگران	فراوانی	درصد
Professor	۲۱	۴۷
Assistant Professor	۶	۱۳
مشترک	۱۸	۴۰

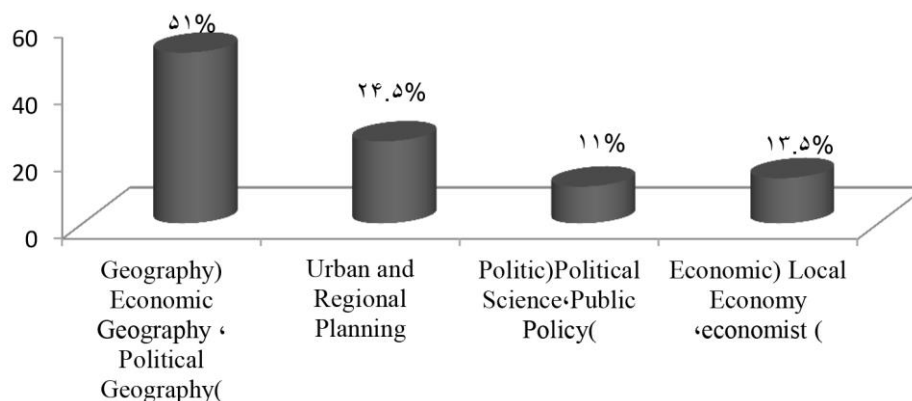
مأخذ: نگارندگان

در رابطه با سنخ‌شناسی پژوهشگران، تخصص آنها نیز مورد بررسی قرار گرفته است که بیشترین درصد، ۵۱ درصد مربوط به جغرافیا (جغرافیای

جدول ۶: فراوانی تخصص پژوهشگران

تخصص پژوهشگران	فراوانی	درصد فراوانی
Geography(Economic Geography, Political Geography)	۲۳	۵۱
Urban and Regional Planning	۱۱	۲۴/۵
Politic(Political Science, Public Policy)	۵	۱۱
Economic(Local Economy, economist)	۶	۱۳/۵

مأخذ: نگارندگان

شکل ۲: نمودار ستونی تخصص پژوهشگران

۴-۱- جنسیت پژوهشگران: ۶۶/۵ درصد پژوهش‌ها توسط پژوهشگران مرد، ۱۸ درصد به صورت مشترک بین پژوهشگران بین زن و مرد و ۱۵/۵ درصد از پژوهش‌ها توسط پژوهشگران زن انجام شده است.

جدول ۷: فراوانی جنسیت پژوهشگران

جنسیت پژوهشگر	فراوانی	درصد
زن	۷	۱۵/۵
مرد	۳۰	۶۶/۵
پژوهش مشترک بین زن و مرد	۸	۱۸

مأخذ: نگارندگان

است و ۶/۵ درصد به صورت مشترک بین کشورهای اروپای غربی و کشورهای غیر اروپای غربی انجام شده است.

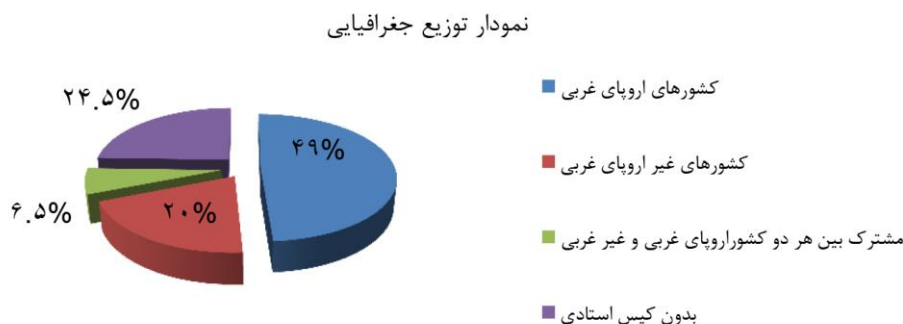
۵-۱- توزیع جغرافیایی: با نگاهی به جدول ۸ مشخص می‌شود که حدود نیمی از مقالات یعنی ۴۹ درصد در کشورهای اروپای غربی تولید شده است؛ سهم کشورهای غیر اروپای غربی، ۲۰ درصد

جدول ۸: فراوانی توزیع جغرافیایی مطالعات شهر-منطقه

توزیع جغرافیایی	فراوانی	درصد
کشورهای اروپای غربی	۲۲	۴۹
کشورهای غیر اروپای غربی	۹	۲۰
مشترک بین هر دو کشور اروپای غربی و غیر غربی	۳	۶/۵
بدون کیس استادی	۱۱	۲۴/۵

مأخذ: نگارندگان

نمودار دایره‌ای توزیع جغرافیایی تولید مقالات درباره موضوع شهر- منطقه به شکل زیر است:

شکل ۳: نمودار دایره‌ای توزیع جغرافیایی تولید مقالات

اروپای غربی و کشورهای غیر اروپای غربی در بین پژوهش‌ها برابر با ۰/۱۲۷ است. هرچه نسبت p از ۰/۵۰ دورتر (بزرگ تر یا کوچک تر) باشد، توزیع متغیر همگن تر و واریانس آن کوچک تر می‌شود. بنابراین، واریانس توزیع جغرافیایی مقالات نشان

با محاسبه‌ی واریانس می‌توان به توزیع غیر همگن پژوهش‌ها بین کشورهای اروپای غربی (۴۹ درصد) و کشورهای غیر اروپای غربی (۲۶/۵ درصد) پی برد. تفسیر واریانس به این نحو است که واریانس توزیع جغرافیایی دو جمله‌ای (شقی) کشورهای

کشورهای غیر اروپای غربی است:

زیست محیطی به بررسی موضوع شهر-منطقه‌ها پرداخته‌اند. بنابراین می‌توان آمارها را چنین تفسیر کرد که پژوهش‌ها بر این مطلب صحه گذاشته‌اند که مسئله‌ی شهر-منطقه موضوعی چند بعدی و فراحوزه‌ای است.

دهنده‌ی ناهمگنی بین کشورهای اروپای غربی و

$$\delta^2 = pq$$

$$0.49 \times 0.26 = 0.127$$

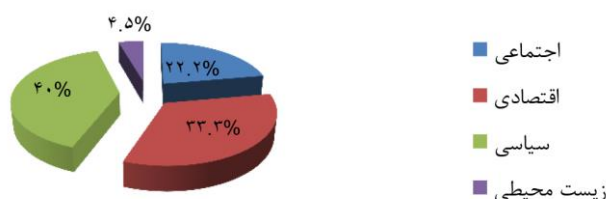
۱-۶- حوزه پژوهشی: از نظر حوزه‌ی تخصصی و علمی که نشان دهنده‌ی چشم انداز نظری پژوهش‌هاست ۴۰ درصد از مقالات به نگرش سیاسی با موضوع شهر-منطقه‌ها نگریده‌اند. ۳۳.۳ درصد از مقالات با تبیین اقتصادی، ۲۲/۲ درصد با رویکرد اجتماعی و دو پژوهش در حوزه

جدول ۹: فراوانی حوزه‌های پژوهشی

درصد	فراوانی	حوزه پژوهش
۲۲/۲	۱۰	اجتماعی-فرهنگی
۳۳/۳	۱۵	اقتصادی
۴۰	۱۸	سیاسی
۴/۵	۲	محیط زیستی

مأخذ: نگارندگان

نمودار دایره‌ای توزیع حوزه‌های پژوهشی شهر-منطقه‌ها به شکل زیر است:

شکل ۴: نمودار دایره‌ای توزیع حوزه‌های پژوهشی شهر-منطقه

با محاسبه‌ی شاخص تغییر کیفی برای تحلیل چگونگی توزیع پژوهش‌های شهر-منطقه که ۰/۹۰۳ است و این گونه تفسیر می‌شود که نسبت تفاوت‌های مشاهده شده‌ی حوزه‌های پژوهش‌ها (s_0) به بیشترین تفاوت‌های ممکن (s_m)، ۰/۹۰۳ را نشان می‌دهد در این شاخص، صفر به معنی فقدان تغییر و همگنی کامل و یک به معنی بیشترین تغییر و ناهمگنی است. بنابراین، نوعی ناهمگنی نزدیک به بیشترین بین حوزه‌ها قابل ملاحظه است:

$$IQV = \frac{s_0}{s_m}$$

$$IQV = \frac{5488}{6075} = 0.903$$

۱-۷- روش پژوهش: به لحاظ روش استفاده شده در مقالات، ۵۸ درصد با استفاده از روش‌های کیفی، ۳۳ درصد با روش‌های کمی و ۹ درصد به شیوه‌ی ترکیبی (کمی-کیفی) انجام شده است. روش‌ها و تکنیک‌های استفاده شده در پژوهش‌ها عبارتند از: پرسشنامه، مصاحبه، روش پژوهش اسنادی و کتابخانه‌ای، تحلیل ثانویه، تکنیک‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار GIS و ...

جدول ۱۰: فراوانی روش پژوهش

نوع روش	فراوانی	درصد
کمی	۱۵	۳۳
کیفی	۲۶	۵۸
کمی-کیفی (ترکیبی)	۴	۹

مأخذ: نگارندگان

۱-۸- رویکرد نظری: نظریات استفاده شده در پژوهش‌ها دامنه‌ی وسیعی را شامل می‌شود اما فراوانی استفاده از نظریه‌ی اقتصاد رقابتی، نومحلی‌گرایی، نومنطقه‌گرایی، نگرش پایین به بالا (مشارکت محور) و پایداری بوده است. بیشتر

پژوهش‌ها از نظریات ترکیبی برای ساختن مدل نظری پژوهش خود استفاده کرده‌اند. در جدول ۱۱ نظریه‌های استفاده شده در تبیین مسئله‌ی شهر-منطقه مشاهده می‌شود:

جدول ۱۱: رویکرد نظری به شهر-منطقه

رویکرد اقتصادی	رویکرد سیاسی-مدیریتی	رویکرد زیست محیطی
جغرافیای اقتصادی نوین	نومحلی‌گرایی	پایداری
اقتصاد بی وزن	نومنطقه‌گرایی	نونهادگرایی
مزیت رقابتی	نگرش پایین به بالا (مشارکت محور)	نوکاردگرایی
		فضای جریان‌ها

مأخذ: نگارندگان

سوالات پژوهش‌ها

سوالات مربوط به شهر-منطقه از دو جنبه صورت و محتوا قابل بررسی است: براساس "شاخص سه گانه بلیکی" سوالات پژوهشی را می‌توان به لحاظ صوری (فرم) به سه سطح چیستی، چرایی و چگونگی تقسیم کرد (بلیکی، ۱۳۸۷). مقالات بررسی شده نشان می‌دهد که تمامی پژوهش‌ها از سطح اول سوالات یعنی چیستی استفاده کرده‌اند. در ادامه به تشریح این سطوح می‌پردازیم: الف) تعداد محدودی از آن‌ها در سطح پاسخ به سوالات چیستی متوقف مانده‌اند و صرفاً به بررسی ماهیت و چیستی پدیده شهر-منطقه و مرور ادبیات نظری موجود مرتبط به این ساختار فضایی پرداختند. ب) آن دسته از پژوهش‌هایی که از روش‌های کمی با ۳۳ درصد، کیفی ۵۸ درصد و یا ترکیبی (کمی-کیفی) ۹ درصد استفاده کرده‌اند، به سطح سوالات چرایی رسیدند و به علت واکاوی یا تحلیل پیش

کیفیت و ارزیابی پژوهش‌ها

در فراتحلیل، ارزیابی شامل اظهار نظر درباره اعتبار پژوهش‌هاست. نتیجه این بررسی، امکان دسته‌بندی بین پژوهش‌های درجه اول و دوم را فراهم می‌آورد. در فراتحلیل می‌توان برخی خطاهای ممکن را بازنمایی و تصحیح کرد. هدف از دستیابی به خطاها، نشان دادن نقاط ضعف پژوهشگر خاصی نیست، بلکه هدف رسیدن به یک جمع‌بندی صحیح و نشان دادن خلاها و نیازهای پژوهشی است (روزنتال، ۱۹۹۱). در این پژوهش به منظور دستیابی به کیفیت و ارزیابی پژوهش‌ها، بررسی سوالات، اهداف و نتایج در نظر گرفته شده است. هم‌چنین در ارزیابی به تناسب موضوع، چارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش‌ها نیز توجه می‌شود که جنبه‌هایی از آن در بخش یافته‌های توصیفی فراتحلیل بررسی شد و در این بخش جنبه‌های تکمیلی لحاظ خواهد شد.

ساختارهای نهادی و حکومتی برای اداره شهر-منطقه ها ملاک مطالعات آنها بوده است. (ج) پژوهش‌هایی که به دنبال شناسایی اصول شکلی و ساختاری شهر-منطقه و فرموله کردن روش‌های شناسایی روابط شهر-منطقه ای بوده‌اند.

ریشه‌های فکری شهر-منطقه

بررسی مبانی نظری مقالات نشان داد ریشه‌های فکری شهر-منطقه تحت‌تأثیر مهم‌ترین اتفاق قرن بیستم یعنی جهانی شدن است. به عبارتی دیگر جهانی شدن سیاست بازاریابی نئولیبرالیسم و سلطه بر ابعاد وسیعی از دنیا با حذف محدودیت‌های مرزی و دولتی محسوب می‌شود. از این رو نظام برنامه‌ریزی فضایی متأثر از جهانی شدن از اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰ نظریه‌ی برنامه‌ریزی در تعدادی از زمینه‌ها از جمله چشم اندازهای نئولیبرال و انتخاب عمومی (ارمن، ۱۹۹۰؛ ایوانز، ۱۹۹۸ و ۱۹۹۱؛ لوپس، ۱۹۹۲؛ پنینگتون، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۰)، برنامه‌ریزی پسامدرن (آلمندینگر، ۲۰۰۱؛ بیوگارد، ۱۹۸۹؛ سندرکک، ۱۹۹۸)، نئوپراگماتیسم (هچ، ۱۹۸۴ و ۱۹۹۵ و ۱۹۹۶ و ۱۹۹۷)، رویکردهای اقتصاد سیاسی (امبروز، ۱۹۹۴؛ فلدمن، ۱۹۹۵ و ۱۹۹۷) و برنامه‌ریزی مشارکتی (فارستر، ۱۹۹۹؛ هیلی، ۱۹۹۷) دچار تحولات شگرف شده است. موضوع شهر-منطقه نیازمند داشتن پیوستگی عملکردی میان ساختار اقتصادی محلی و ساختار نهادی-مدیریتی جهانی است. با بررسی نتایج مقالات موارد زیر قابل تأمل است: الف) قبول و فهم جغرافیای اقتصادی نوین. ب) هرچه ساختار حکومت نقاط اشتراک بیشتری با مناطق اقتصادی داشته باشد، شکوفایی و رشد شهر-منطقه را در برخواهد داشت. (ج) تأکید بیش از حد به بعد اقتصاد، باعث شده که از ابعاد اجتماعی و زیست محیطی که همواره ارتباط جدایی ناپذیری با هم دارند، غافل شوند. (د)

شرطها و الزامات شهر-منطقه پرداختند. (ج) بخشی از این پژوهش‌های دسته دوم، با گسترش دامنه پژوهش‌های خود، درباره بسترها، شرایط تاریخی و فرایندهای اقتصادی-سیاسی، راهکارهایی برای کاربرد هر چه بهتر الگوی شهر-منطقه ارائه کرده‌اند، در سطح سوالات چگونگی قرار دارند. در بررسی سوالات به عنوان جمع‌بندی، به نظر می‌رسد تأکید بیش از حد به ساختار شهر محور بودن الگوی شهر-منطقه باعث غفلت از ساختار مناطق روستا-محور شده است. این مسئله در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته که عموماً به لحاظ ساختاری محدودیت‌های شدیدی دارند کاربرد آنرا دچار تردید می‌سازد. بنابراین ضرورت دارد پژوهش‌های بعدی در زمینه ساختارهای روستا-محور و ناشهری تحقیق نمایند. در اکثر قریب به اتفاق سوالات با پیش شرط قرار دادن ساختار نئولیبرالیستی فرایندهای اقتصاد سیاسی را مورد واکاوی قرار دادند و به نظر می‌رسد این اصول دیکته شده نئولیبرالیستی در نهایت بی توجهی به سایر مکاتب اقتصاد سیاسی دنیا مطرح شده است. بنابراین ضرورت دارد فرآیندهای تحرک و پویایی جهانی را از منظر سایر مکاتب اقتصاد سیاسی (الهی-غیرالهی) تبیین شود تا از این طریق مقصد بهتری را در جهت تکوین الگوی فضایی شهر-منطقه فراهم گردد.

اهداف پژوهش‌ها

در بحث ارزیابی پژوهش‌ها درک ارتباط معنایی بین سوالات و اهداف مورد نظر بوده است. اهداف مقالات که تحت‌تأثیر رویکرد پژوهشگران در خصوص شهر-منطقه قرار دارد، به طور عمده در سه بخش قابل دسته‌بندی هستند: الف) پژوهش-هایی که با هدف درک جغرافیای اقتصادی نوین ارتقاء تولید موثر جوامع محلی را دنبال می‌کنند. ب) پژوهش‌هایی که ارائه‌ی مناسب‌ترین

راهکارهای عملی در جهت افزایش رقابت پذیری شهر-منطقه ها در شبکه اقتصاد جهانی.

بحث و نتیجه گیری

با توجه به یافته‌های مقاله حاضر در فراتحلیل ۴۵ مقاله علمی در ارتباط با شهر-منطقه، می‌توان به چند مولفه که بیانگر سیمای کلی مقالات یاد شده هستند، اشاره کرد: بیشترین درصد مقالات چاپ شده مربوط به مجله Regional Studies با درجه اعتبار علمی ۱/۹۸۷ است. هم‌چنین بیشترین درجه اعتبار کمپانی Elsevier در نشریه‌های مختلف شهری-منطقه ای با درجه اعتبار ۳/۷ و کمترین درجه اعتبار ۰/۵۷۱ مربوط به مجله Annals of Regional Science مربوط می‌شود. بررسی تخصص پژوهشگران، نشان داد که متخصصین حوزه جغرافیا با بیشترین درصد در ارتباط با گرایش‌های جغرافیای اقتصادی و جغرافیای سیاسی است که جغرافیای اقتصادی در پی نظم یابی نوین در حوزه جهانی شدن ابعاد تازه‌ای به خود گرفته است هم‌چنین جغرافیای سیاسی در این مسیر با خلق نومنطقه ها شکل نوینی از ساختاریابی سیاسی به منصفه ظهور گذاشته است. ۴۰ درصد مقالات با نگرش سیاسی به موضوع شهر-منطقه ها نگریده‌اند. ۳۳/۳ درصد با تبیین اقتصادی، ۲۲/۲ درصد با رویکرد اجتماعی و دو پژوهش در حوزه زیست محیطی به بررسی موضوع شهر-منطقه ها پرداخته‌اند. بنابراین می‌توان آمارها را چنین تفسیر کرد که پژوهش‌ها بر این مطلب صحه گذاشته‌اند که مسئله‌ی شهر-منطقه موضوعی چند بعدی و فراحوزه‌ای است. هم‌چنین ۵۸ درصد مقالات با روش کیفی به تبیین یا تحلیل موضوع شهر-

منطقه پرداخته‌اند. از لحاظ مدل نظری، بیشتر پژوهش‌ها از نظریه‌ی اقتصاد رقابتی، نومحلی‌گرایی، نومنطقه‌گرایی، نگرش پایین به بالا (مشارکت محور) و پایداری به تدقیق در موضوع شهر-منطقه مبادرت ورزیده‌اند. با توجه به ماهیت شهر-منطقه نزدیک به نیمی از مقالات یعنی ۴۹ درصد در کشورهای اروپای غربی تولید شده که بیانگر مهد شکل‌گیری این الگو در کشورهای صنعتی و سرمایه‌داری است. در کشورهای توسعه یافته، محلی‌گرایی، توسعه پایدار، گذشتن از قلمروهای سیاسی و پذیرفتن قلمروهای عملکردی مبنای عملکرد آنهاست این کشورها مرحله‌گذار از منطقه‌گرایی به نومنطقه‌گرایی را طی نموده‌اند. از موارد مهمی که در کشورهای توسعه یافته رخ داده است: پیوستگی عملکردی میان ساختار اقتصادی محلی و ساختار نهادی-مدیریتی جهانی، طراحی جغرافیای اقتصادی نوین و افزایش رقابت-پذیری در اقتصاد جهانی و هم‌چنین تولید و توسعه فضاها با سیاست‌های مشارکت محور برآمده از دل حکمروایی گواهی بر این مدعاست. سهم کشورهای غیر اروپای غربی، ۲۰ درصد است که شامل کشورهای دارای اقتصاد نوظهور مانند چین، کره، ژاپن، مالزی، کانادا، سنگاپور و ... می‌باشد. این کشورها با بحران‌های اقتصاد سیاسی ادغام در نظام جهانی، اقتدارگرایی، ضعف نهادهای مردمی، عدم توجه به ابعاد زیست محیطی... روبرو هستند. نکته قابل توجه در این کشورها این است که ظهور نومنطقه‌گرایی به اقتدارگرایی بیشتر مراکز می‌انجامد به علت عدم شکل‌گیری نهادهای محلی مناسب و زمان بر بودن این فرایند و مشارکت و همکاری پایین، اقتدارگرایی تقویت می‌شود.

جدول ۱۲: ساختار بندی نتایج

کشورهای در حال توسعه	نوع حکومت	مدیریتی-نهادی	توسعه پایدار	اقتصاد سیاسی	روابط عملکردی	رقابت پذیری
توسعه یافته	حکمرمایی	نومنتقه گرایی	حفظ سیستم پشتیبان حیات	نئولیبرالیسم	رسمی و بدون توجه به مرز سیاسی	مزیت رقابتی
توسعه یافته	حکومت	منطقه گرایی با تقویت اقتدار مرکزی	تخریب سیستم پشتیبان حیات	ترکیبی	غیررسمی و منطبق بر مرزهای سیاسی	مزیت نسبی

مأخذ: نگارندگان

یکپارچه شده، می‌توانند نواحی برنامه‌ریزی ارزشمندی را برای پیروی از راهبردهای پایداری و تعادل بخشی در توسعه شهرها و مناطق ایجاد نماید (پار، ۲۰۰۵؛ هیلی، ۲۰۰۹). تحولات بسیاری در اواخر قرن بیستم دست به دست هم دادند تا شهر-منطقه را به عنوان مطلوب‌ترین مقیاس فضایی معرفی کنند. در جدول ۱۳، مهم-ترین چرخش‌ها که ارتباط تنگاتنگی با اقتصاد دارند، ارائه شده است. اولین چرخش، چرخش عملی^{۱۹} است که بیانگر گرایش به تغییر بنیادی در روش تحقیق جغرافیایی می‌باشد، این چرخش، ماهیت میان رشته‌ای و کمی داشته به طوری که اقتصاددانان این چالش را ناشی از ماهیت مبهم و پیچیده جغرافیای اقتصادی نوین می‌دانند. چرخش مفهومی^{۲۰} و هنجاری^{۲۱}، تلاش و انعطاف ساختار سیاسی به منظور تنظیم قوانین و نهادها برای بستر سازی مناسب تحولات نظام سرمایه-داری را نشان می‌دهد.

با توجه به اینکه شهر-منطقه در تمامی ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی (صرافی و همکاران، ۱۳۹۵) مورد بررسی قرار گرفته، لیکن بنابر ماهیت شهر-منطقه که به طور صریح و واضح ترجمان ردپای اقتصادی شهرها در مناطق است. فرا تحلیل الگوی شهر-منطقه با رویکرد جغرافیای اقتصادی نوین جمع بندی خواهد شد. این موضوع در دو بخش مجزا صورت گرفته است. در بخش اول به معرفی چرخش‌های کلیدی شکل دهنده و سازمان دهنده شهر-منطقه پرداخته شده است و در نهایت مولفه‌های موثر می‌شود. بخش دوم آینده نگری و سخن پایانی مطالعات شهر-منطقه مطرح گردیده است.

چرخش‌های کلیدی شکل دهنده و سازمان دهنده شهر-منطقه: شهر- منطقه به عنوان آرمان الگوی سرمایه‌داری در جغرافیای اقتصاد نوین شناخته شده است. بارزترین نمود این الگو در چند دهه اخیر، فوق تجمع‌هایی است که لوکوموتیو های اقتصاد ملی در شبکه اقتصاد جهانی را هدایت می-کند (اندرو و جونز، ۲۰۰۷). این مناطق اقتصادی

جدول ۱۳: چرخش‌های علمی موثر در شهر-منطقه

چرخش	سال	اسم	عنوان اثر
عملی	۱۹۸۷	اسمیت	خطرات چرخش تجربی
مفهومی	۱۹۹۶	ایمری	هویت ها، شهروندی و قدرت در شهرها
هنجاری	۱۹۹۷	سیر، استروپر	چرخش هنجاری در نظریه های اجتماعی
فرهنگی	۱۹۹۷	کرتنگ	چرخش فرهنگی و بازسازی جغرافیای اقتصادی
سیاسی ^۲	۲۰۰۱	مارتین	جغرافیا و سیاست عمومی، دستور کار از دست رفته
ارتباطی	۲۰۰۳	بوگز، رانتیس	چرخش ارتباطی در جغرافیای اقتصادی

مأخذ: الن اسکات (۲۰۰۳)

واقع سیاست‌های مشارکت محور برآمده از دل حکمروایی گواهی بر این مدعاست.

سوم شهر-منطقه ها، با نگرش پیوند اقتصادی دو مقیاس محلی و جهانی به دنبال مقیاس دهی مجدد کلی سیمای سیاسی جهان هستند. این امر از طریق نومنطقه گرایی امکان پذیر می‌شود. شایان ذکر است، این رهیافت در کشورهایی با ساختار سیاسی منعطف و باز قابلیت اجرا خواهد داشت.

بنابر مراتب بالا آن چه که امروزه به عنوان ساختار شهر-منطقه مورد توجه قرار گرفته است فضایی متشکل از دو قسمت هسته^{۲۸} و سرزمین پیرامونی^{۲۹} آن است که برآیند فضای جریان‌ها به همراه روابط فراگیر متعدد است (پار، ۲۰۰۵) لازم به ذکر می‌باشد این تعریف بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های مورفولوژیکی^{۳۰}، عملکردی^{۳۱}، سیاسی^{۳۲} و ارتباطی^{۳۳} هر کشور نسبتاً همراه کننده خواهد بود (هالبرت، ۲۰۰۸). چرا که ماهیت^{۳۴} و ساختار پدیده‌های فضایی که به طور عمومی در اثر برخورد مناطق^{۳۵} شکل می‌گیرند، بسیار نسبی و از کشوری به کشور دیگر متغیر است (لاگندیجیت، ۲۰۰۷). در جدول ۱۴ مهم‌ترین مولفه‌های شهر-منطقه ارائه شده است.

جدول ۱۴: مولفه‌های شهر-منطقه

مولفه	شهر-منطقه
ساختار فضایی	دو بخشی (هسته- پیرامون)
ساختار سیاسی	منعطف و باز
ساختار نهادی مدیریتی	حکمروایی فرامنطقه ای
ساختار اقتصادی	حضور در شبکه جریان ها در قالب نومنطقه ها
سطوح فضایی	محلی و جهانی
قلمرو فضایی	به شدت مبهم و متغییر

مأخذ: نگارندگان

چرخش فرهنگی^{۲۲} اشاره به سیاسی سازی گسترده مسائل فرهنگی و نگرانی‌هایی درباره هویت جامعه معاصر دارد. در واقع تلاش برای ارتقای آگاهی در پرتو فرهنگ به منظور رفع چالش‌های اقتصاد جهانی است. این مسئله به خوبی با چرخش ارتباطی^{۲۳} تکمیل شد تا با سیاست‌های مشارکت-محور بتواند هر چه بیشتر به تکوین ساختار اقتصادی نوین کمک کند. بنابر مراتب فوق شهر-منطقه ها محصول چرخش‌های متعدد سرمایه‌داری معاصر در ابعاد مختلف می-باشند به این معنا که اقتصاد سیاسی نوین، توسعه فضایی قرن بیست و یک را بر اساس اصول زیر بنیاد نهاده است:

نخست، اقتصاد سرمایه‌داری همچنان بر دینامیک تجمع استوار است؛ از این جهت ساختار مرکز پیرامونی برگرفته از نظریه‌های مکانی^{۲۴} (ون تون^{۲۵} کریستالر و لوش^{۲۶}) به شدت تقویت می-گردد.

دوم، این ساختار شهر-منطقه ها را با عوامل اجتماعی-فرهنگی در آمیخته است، به این معنی که فرایند تولید و توسعه فضاها در نظام سرمایه-داری پایگاه اجتماعی خود را باز یافته است، در

نمادی از یک منطقه گره‌ای چند عملکردی^{۳۶} (تکاملی از عرضه و تقاضا) و بسیار پویا را نشان می‌دهد. از اینرو، شبکه‌ای پیچیده از اثرات متقابل

آینده‌نگری از مباحث شهر-منطقه (دید انتقادی) شهر-منطقه ها برآیند ردپای اقتصادی شهرها تحت تأثیر جغرافیای اقتصادی نوین هستند. که

کامل از بین برده و پیوندهای نوین عملکردی فراملی را جایگزین آن کرده است. علی‌رغم این شناخت از شهر- منطقه دلایل جدول ۱۵ نشان می‌دهد که چرا شهر-منطقه ارزش بررسی دقیق‌تر را دارد:

و کثرتی از مرزها را به نمایش می‌گذارند که همیشه هم پوشانی ندارند. ساختار فضایی این پدیده، تفاوت قابل توجهی با سایر پدیده‌ها فضایی شهر محور دارد. چرا که پوسته تصورات فضایی مبتنی بر مفاهیم تقسیمات کشوری را به طور

جدول ۱۵: دلایل بررسی شهر-منطقه

دلائل	هدف	اقدام	نتایج
نو محلی گرایی	تاکید به سطوح خرد و سهیم نمودن مردم در فرایند تغییر و توسعه	رفع بحران های واگذاری قدرت به سطوح خرد، کسب مشروعیت مردمی	شکل یابی جامعه مدنی براساس اصول حکمروایی
تحرك و پویایی اقتصادی	افزایش رقابت پذیری مناطق در موقعیت جهانی	کاهش تفاوت های ناحیه ای در سطح محلی، حضور فعال در شبکه جریان ها	تعالل یابی و پایداری در سطح محلی، شکل گیری نومنطقه ها بین المللی
چالش های سیاسی	کسب مشروعیت برای شهر-منطقه های عملکردی به دلیل ماهیت چند ملیتی و فراملی	تقویت دموکراسی فرامنطقه ای افزایش ظرفیت نهادی	رفع بحران های سیاسی ناشی از ادغام های عملکردی در سطح دولت ها
کفایت(کارایی) ساختار فضایی	ارتقاء ساختار فضایی شهر-منطقه ها	حوزه های برنامه ریزی، حمل و نقل، مدیریت ضایعات و سکونت	بهبود ساختارهای شهری و منطقه ای در برقراری پیوندهای درونی و بیرونی

مأخذ: نگارندگان

منطقه وارد است غفلت روند شهر-منطقه گرایی از واقعیات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی کشورهای مختلف است. کاربست این الگو در کشورهای در حال توسعه نگرانی جدی در تشدید شکاف میان چارچوب‌های سیاسی و اجتماعی در بر خواهد داشت. به طوری که فرآیند توسعه کاملاً سیاسی و بدون پایگاه مردمی دست به تحولات گسترده فضایی می‌گشاید و چشم اندازه‌های محلی که تاکنون به صورت بطئی و مردمی رشد کرده بودند دچار تحولات شگرفی می‌شوند. بحران هویت اولین چالش آنها است جمعی که نه در گذشته خود جای دارند و نه به آن آینده تعلق دارند. از اینرو شکل‌گیری جامعه مدنی که نقش پشتیبان و هدایت گر سطح محلی را در این الگوی فضایی به دوش دارد به علت انفعال و گم گشتگی اجتماعی، هرگز شکل نمی‌گیرد. که این خود ضعف اساسی

هر چند الگوی شهر- منطقه دارای محاسن زیادی است ولی این الگو در کشورهایی که خواستگاه آن هستند با چالش‌هایی مواجه هست مانند: تمرکز بیش از اندازه بر شهر، نواحی روستایی و غیر شهری را نادیده گرفته، به علاوه با تأکید بیش از اندازه بر بعد اقتصادی از ابعاد مهم فرهنگی و زیست محیطی جامعه شهری غافل شده است. به طوری که حتی با اتخاذ رویکرد پایداری نتوانستند صدمات ناشی از صنعتی شدن را التیام دهند و با انتقال صنایع و تبعات ناشی از آن به سایر نواحی دنیا فقط منجر به جابجایی مسئله شده‌اند نه یک راه حل درست. یا به لحاظ جغرافیایی تمرکز این الگو بر اروپا به ویژه اروپای غربی و آمریکا و نواحی صنعتی در دنیا بوده حال اینکه رسالتی برای نواحی غیرصنعتی دنیا نداشته است. در کشورهای غیر صنعتی دنیا، انتقاد مهمی که به ماهیت شهر-

کسانی و به چه شیوه‌ای زهکشی می‌شود؟ در پرتو این نگرش می‌توان حساب خیالی توسعه وارداتی را ترکاند تا عرصه حقیقی شهرها و مناطق نواحی غیرصنعتی دنیا را به خوبی نمایان گردد. در همین راستا در کشورهای مهمان کاربست الگوی شهر-منطقه باید بر اساس تدقیق و تبیین جهان‌بینی، فلسفه اقتصاد سیاسی، ظرفیت اقتصادی، دانش بومی، ساختار اجتماعی، توان طبیعی و علایق مردمی صورت پذیرد که نقطه شروع شایسته‌ای برای عرصه عمل برنامه‌ریزی به منظور توسعه، پایداری و پویایی شهرها و مناطق است.

کاربست این الگو در کشورهای غیر صنعتی است. از سوی دیگر سرعت بالای صنعتی شدن با بی توجهی به بعد زیست محیطی در این کشورها وضعیت بحرانی را به وجود آورده، به طوری که چشم‌انداز حیات و بقا در آنها را بسیار محدود و کوچک می‌نمایاند. این شرایط در کشورهایی که اقتصادشان متکی به تولید اجتماعی نیست (متکی به درآمدهای رانتی) هستند جلوه بغرنجی به خود می‌گیرد که هر نوع ابتکاری در این خصوص عملاً نا کارآمد می‌باشد. بررسی ساختار شهر-منطقه این سوال را در ذهن متبادر می‌کند بسیج منابع محلی در نهایت در فضای جریان‌های جهانی به نفع چه

پانوش

- 1-City-Region
- 2-New Regionalism
- 3-Neoliberalism
- 4-New-Localism
- 5-Communicative Approach
- 6-Relational Approach
- 7-Death of distance
- 8-End of geography
- 9-Weightless economy
- 10-Manuel Castells
- 11-Space of flows
- 12-Competitive Advantage
- 13-Relational Geography
- 14-Integrated Socio-Physical Objects
- 15-Neo-regionalism
- 16-Descriptive Statistics
- 17-Index of Qualitative Variation (IQV)
- 18-Impact factor
- 19-Empirical Turn

- 20-Interpretative Turn
- 21-Normative Turn
- 22-Policy Turn
- 23-Cultural Turn
- 24-Relational Turn
- 25-Location theory
- 26-Land-economics model of Von Thunen
- 27-Framework proposed by Christaller and Losch
- 28-Core
- 29-Surrounding territory
- 30-Morphological
- 31-Functional
- 32-Political
- 33-Relational
- 34-Nature
- 35-Accident of the regions
- 36-Multifunction nodal region

منابع

-بشیری، ح.، ۱۳۸۶. جامعه‌شناسی سیاسی، نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی، نشر نی، تهران، ۳۵۲ ص.

-آربلانستر، آ.، ۱۳۶۷. ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب، ترجمه عباس مخبر، نشر مرکز، ۶۱۲ ص.

- کلاشنهر تهران و نواحی پیرامونش " مجله آمایش سرزمین دانشگاه تهران، شماره ۱، دوره هشتم، ص ۱-۱۷۵.
- شکوئی، ح.، ۱۳۸۵. دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، سمت، ۵۵۲ ص.
- صرافی، م.، ۱۳۷۹. شهری شدن جهان و جهانی شدن شهرها، طرح مسأله‌ای برای جنوب، فصلنامه اطلاعات، سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۵۶-۱۵۵.
- صرافی، م.، شریف زادگان، م. و نجاتی، ن.، ۱۳۹۵. واکاو پدیده شهر-منطقه و الزامات مفهومی آن برای نواحی شهری ایران، مطالعه موردی؛ منطقه کلان شهری مشهد، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۴۵، زمستان.
- مؤمنی، م.، ۱۳۸۳. نظری بر زیربنای تئوریک جغرافیای کنونی ایران با تأکید بر جغرافیای شهری، قسمت دوم مجله رشد آموزش جغرافیا، شماره ۶۷.
- هاروی، د.، ۱۳۸۶. تاریخ مختصر نئولیبرالیسم، ترجمه محمود عبدا... زاده، نشر اختران، ۳۲۰ ص.
- Amin, A. and Thrift, N., 2002. Cities: Reimagining the Urban, Polity/Blackwell, Oxford.
- Amin, A., 2002. Spatialities of globalisation, Environment and Planning, A. 34, p. 385-399.
- Asheim, B., Cooke, P. and Martin, R., 2006. the rRise of the cluster concept in regional analysis and policy A critical assessment, In B.
- Brenner, N., 2004. Urban governance and the production of new state spaces in Western Europe 1960-2000, Review of International Political Economy, v. 11, p. 447-488. CA: Sage.
- Cairncross, F., 1997. The Death of Distance (Cambridge, MA: Harvard Business School Press).
- بلیکی، ن.، ۱۳۸۷. طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، تهران، نی، ۴۲۴ ص.
- بهکیش، م.م.، ۱۳۸۱. اقتصاد ایران در بستر جهانی شدن، نشر نی، تهران، ۴۰۸ ص.
- تقوایی، م. و زهتاب، س.، ۱۳۸۴. اثر لیبرالیسم بر فضای شهری، مجله سیاسی-اقتصادی، سال بیستم، شماره ۲۱۷ و ۲۱۸.
- رنای شورت، ج. و یونگ هیوم، ک.، ۱۳۸۴. جهانی شدن و شهر، ترجمه احمد پوراحمد و شایان، رستمی. انتشارات جهاد دانشگاهی، پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی، تهران، ۲۲۶ ص.
- زنگنه چگنی، ی.، ۱۳۸۰. کلانشهرها-جهانشهرها، جهانی شدن کشورهای جهان سوم، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۷۰-۱۶۹، سال ۱۶، شماره اول و دوم.
- شریف زادگان، م.ح. و فتحی فرزانه، ا.، ۱۳۹۵. "تعیین محدوده فضایی شهر- منطقه برای
- Camagni, R. and Capello, R., 2013. Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union, Regional Studies, v. 47(9), p. 1383-1402.
- Camagni, R., 2002. on the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? Urban Studies, v. 39(13), p. 2395- 2411.
- Carol, H., 1956. Sozialräumliche Gliederung und planerische Gestaltung des Großstadtbereiches, Raumforschung und Raumordnung, v. 14(2/3), p. 80-92.
- Christaller, W., 1933. Die Zentralen Orte in Süddeutschland, Fischer, Jena.
- Coombes, M.G. and Dixon, J.S., 1982. Functional regions for the population of

- Britain, In *Geography and the Urban Environment, Regions in Research and Applications No 5* (HERBERT D. T. and JOHNSTON R. J. (eds). Wiley, London, p. 63-112.
- Davoudi, S., 2009. Conceptions of the city-region: a critical review, *Journal of Urban Design and Planning*, v. 161, Issue DP2, p. 51-60
- Dickinson, R.E., 1947. *City Region and Regionalism*, Kegan Paul, London.
- Fawcett, C.B., 1919. *Provinces of England: A Study of Some Geographical Aspects of Devolution* (London: Williams and Norgate).
- Geddes, P., 1915. *Cities in Evolution*, Williams and Margate, London.
- Graham, S. and Healey, P., 1999. Relational concepts in time and space: issues for planning theory and practice, *European Planning Studies* 7, p. 623-646.
- Halbert, L., 2008. Examining the Mega-City-Region Hypothesis: Evidence from the Paris City-Region/Bassin parisien, *Regional Studies*, v. 42(8), p. 1147-1160.
- Hall, P., Thomas, R., Gracey, H. and Drewett, R., 1973. *The Containment of Urban England: Urban and Metropolitan Growth Processes or Megalopolis Denied*, Allen and Unwin, London.
- Harvey, D., 1989. From managerialism to entrepreneurialism: The transformation of urban governance in latecapitalism, *Geografiska Annaler*, 17B(1), p. 3-17.
- Healey, P., 2007. *Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a Relational Planning for Our Times*. Routledge, London.
- Healey, P., 2009. 'City Regions and Place Development', *Regional Studies*, v. 43(6), p. 831- 843.
- Jeffery, C. and Mawson, J., 2000. Special issue on devolution and the English question, *Regional Studies*, v. 36(7), p. 715-797.
- Jones, M. and MacLeod, G., 2004. Regional spaces, spaces of regionalism: Territory, insurgent politics and the English question, *Transactions of the Institute of British Geographers*, v. 29(4), p. 433-452.
- Kitson, M., Martin, R. and Tyler, P., 2004. Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?, *Regional Studies*, v. 38(9), p. 991-999.
- Krugman, P., 1994. Competitiveness: A Dangerous Obsession, *Foreign Affairs*, v. 73(2), p. 28-44.
- Lagendijk, A., 2007. 'The Accident of the Region: A Strategic Relational Perspective on the Construction of the Region's Significance', *Regional Studies*, v. 41(9), p. 1193- 1208
- Li, M., Xio, F. and Zho, A., 2007. Long waves, Institutional changes, and historical trends: A Study of the long-term movement of the profit rate in the capitalism world-economy, *Journal of world-systems research*, vol. XIII, number1.
- Macleod, G., 1999. Place, politics and 'scale dependence': exploring the structuration of euro-regionalism, *European Urban and Regional Studies* 6, p. 231-254.
- Marston, S.A. and Jones III, J.P., 2005. Human geography without scale, *Transactions of the Institute of British Geographers* 30, p. 416-432.
- Massey, D., 2005. *For Space*, Sage, London.
- Mckenzie, R.D., 1933. *The Metropolitan Community*, McGraw-Hill, New York.
- O'Brien, R., 1992. *Global Financial Integration: The End of Geography* (London: Royal Institute of International Affairs).
- Quah, D., 1999. The Weightless Economy in Economic Development, WIDER Working Paper 155

(Helsinki:World Institute for Development Economics Research).

-Rodríguez-Pose, A., 2008. The Rise of the “City-region” Concept and its Development Policy Implications, European Planning Studies, v. 16(8), p. 1025-1046.

-Rosenthal, R., 1991. Meta-analytic procedures for social research, Beverly Hills

-Scott, A.J., 2001a. Introduction, in: A. J. Scott (Ed.) Global City-regions, p. 1–10 (Oxford: Oxford University Press).

-Simmonds, R. and Hack, G., 2000. Global City Regions: Their Emerging Forms, Spon Press, London.

-Wolf, F., 1986. Meta-analysis: Quantitative methods for research synthesis, Beverly Hills CA: Sage.